

**KUR'AN'DA MU'ARRAB
(YABANCI)
KELİMELER SÖZLÜĞÜ**

(el-Mühezzeb fî mâ Vaka'a fi'l-Ḳur'ân mine'l-Mu'arrab)

KİTÂBÎ YAYINLARI

**KUR'AN'DA MU'ARRAB (YABANCI)
KELİMELEK SÖZLÜĞÜ**

(el-Mühezzeb fî mâ Vaka'a fî'l-Ḳur'ân mine'l-Mu'arrab)

Celâlüddîn es-SÜYÛTÎ

Çeviren ve Notlandırın:

Soner AKSOY

ISBN

978-605-70891-2-0

Editör

Soner AKSOY

Sayfa ve Kapak Düzeni

A. Azzam ÖZEL

Baskı- Cilt

Step Ajans

Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11 Bağcılar / İstanbul

Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24

Matbaa Sertifika No: 45522

kitâbî

2021 - EKİM

Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No: 2

Çağaloğlu- İSTANBUL

Telefon: 0212 512 45 43-512 51 66-512 90 40

web: www.bekakitap.com

e-mail: bekayay@hotmail.com

İnternet Satış: www.selamkitap.com

Yayıncılık Sertifika No: 50128

kitâbî Beka Araştırma Danışmanlık Reklamcılık Eğitim

Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şirketi'nin tescilli markasıdır.

Celâlüddîn es-Süyûtî

(ö. 911/1505)

**KUR'AN'DA MU'ARRAB
(YABANCI)
KELİMELEK SÖZLÜĞÜ**

(el-Mühezzeb fî mâ Vaka'a fî'l-Şur'ân mine'l-Mu'arrab)

Çeviren ve Notlandırın:

Soner AKSOY

kitâbî

GİRİŞ

KUR'AN'DA YABANCI KELİMELER MESELESİ

Soner AKSOY^{1*}

1. Kavramsal Çerçeve

Arap dilinde yabancı kelimeler meselesi {التعريب} “ta‘rîb” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu kelime {عرب} kökünden tef‘îl babında bir mastar olup sözlükte; “arapçalaştırmak, araplaştırmak, Arapçaya çevirmek ve açık bir şekilde söylemek”² gibi manalara gelir. “Ta‘rîb” istilâh olarak farklı açılardan tanımlanmıştır. Bu çerçevede Cevherî'nin (ö. 400/1009) tanımı şöyledir: “Arapların, kendi dilsel yöntemlerini esas almak suretiyle yabancı isimleri arapçalaştırarak telaffuz etmeleridir.”³ Süyûtî'nin tanımı ise şu şekildedir: “Arapların, kendi dilleri dışında farklı birtakım manalar için vaz edilmiş kelimeleri kullanmalarındır.”⁴ Bu tarifleri dikkate aldığımızda genel anlamda “ta‘rîb” şu şekilde tanımlanabilir: {هو نقل اللفظ من العجمية الى العربية} “Yabancı bir dilden Arap diline nakledilmiş kelime, tabir ve ifadelerdir.”⁵ Bu bağlamda yabancı

1 * Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, saraksoytrbzn@hotmail.com

2 Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm ve'l-Melâyîn, 1987), 1/179; Muhammed b. Mükrim b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/587.

3 Cevherî, *Sihâh*, 1/587.

4 Celâluddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/211.

5 Mevhûb b. Ahmed Ebû Mansûr el-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab mine'l-kelâmi'l-a'cemiyyi 'alâ hurûfi'l-mu'cem* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1990), 13.

dillerden Arapçaya nakledilen kelimeler {المعرب} “mu‘arrab” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca {الدخيل} “dahîl” ve {المولد} “müvelled” terimleri, {المعرب} “mu‘arrab” kavramına yakın anlamda kullanılmıştır. Buna göre “dahîl”, Arapların daha önce bilmediği ve dillerinde kullanmadığı sözcüklerin dillerine dâhil olması manasındadır.⁶ “Müvelled” ise istiṣhâd⁷ asrından sonra gerek yabancı dillerden Arapçaya nakledilen kelimeler gerekse de Arap dilinin kendi içerisinde iṣtikak yoluyla türetilen lafızlar anlamındadır.⁸

Arap dilinde bir kelimenin mu‘arrab kategorisinde değerlendirilebilmesi için temel iki şart ileri sürülmüştür.

Birincisi: Arapçaya nakledilen bir kelimenin Arap dilinin kiplarına ve kurallarına uygun hale getirilmesidir. Yukarıda zikri geçen Cevherî'nin tanımında yer alan “Arapların yabancı dilden

6 Mecdudîdîn Muhammed b. Ya‘kûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muḥîṭ* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 998.

7 Bir nahiv kavramı olarak istiṣhâd; “sarf, nahiv, belâgat ve lûgat ilimlerinde bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak maksatıyla Arap şiirinden ya da nesrinden delil getirmek” şeklinde tarif edilmiştir. Bu bağlamda Arap dili ve şiiri, dilin tarihsel süreçte bozulmasının ve değişmesinin bir sonucu zamansal olarak dört tabakaya ayrılmıştır. Bu dört tabakayı İmruülkays, Nâbiğa ez-Zübyânî gibi Cahiliye Dönemi'nde yaşamış İslami döneme yetişmemiş *Cahiliyyûn Tabakası*, Lebîd b. Rabîa, Hasan b. Sâbit gibi Cahiliye Dönemi'nde yaşayıp İslami döneme yetişmiş *Muhadramûn Tabakası*, Cerîr, Ferazdak gibi İslam'ın ilk döneminde (yaklaşık h. 150'ye kadar) yaşamış *İslâmiyyûn Tabakası*, Beşşâr b. Bürd, Ebû Nuvâs gibi sonraki dönemde (h. 150'den sonra yaşamış) yaşamış *Muhdesun/Muvelledûn Tabakası* şeklinde sıralayabiliriz. İlk iki tabakada yer alan şairlerin şiirleri ile istiṣhâd hususunda ihtilaf yokken, üçüncü tabakada yer alan şairlerin şiirleri ile istiṣhâd ihtilafı olmakla birlikte genel kabul istiṣhâd edilebileceği yönündedir. Buna mukabil âlimler, dördüncü tabakada yer alan şairlerin şiirleri ile istiṣhâd edilemeyeceği hususunda hemfikirlerdir. Bu tabakaların ilk üçü *asr-ı istiṣhâd* olarak tanımlanır. Bk. Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İktirâḥ fi uşûli'n-nahv*, thk. Abdulkâdir Atıyye (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtiyye, 2006), 58; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-edebe*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1997), 1/5-8; Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *el-Bahsu'l-luğavi inde'l-Arab* (Kahire: Âlemu'l-Kutub, 2003), 47.

8 Cevâlîkî, *Mu'arrab*, 15.

aktarılan kelimeyi kendi dilsel yöntemlerine uyarlamaları” kaydı bu kurala işaret etmektedir. Buna göre yabancı dilden Arap diline aktarılan kelime, yeni bir biçim ve form kazanmaktadır.

İkincisi: Arapçaya aktarılan yabancı kelimelerin kabulüyle ilişkilidir. Bu açıdan bir kelimenin mu‘arrab olarak değerlendirilmesi için istişhâd kategorisinde olması gerekir. Bir başka ifadeyle bu kelimenin Kur’an’da, hadislerde veya Arapların sözleriyle delil getirilecek düzeyde ve yeterlilikte olması şart koşulmuştur. Buna göre tarihsel süreçte Arap dilinde yanlış kullanımlar ortaya çıkmadan ve yaygınlık kazanmadan önce mu‘arrab kabul edilen kelimenin, şiir ya da nesirde kullanıldığının bir delili olmalıdır.⁹

Bir kelimenin Arapça olmadığının tespiti yapılırken farklı kriterler esas alınmıştır. Bunları genel itibarıyla şöyle sıralayabiliriz:

1. Fasih dilcilerden ve âlimlerden gelen nakil.
2. Arapçada aynı kelime içerisinde birleşmemesi gereken harflerin birleşmesi.
3. Arapça kelimelerin kalıplarıyla uyum arz etmemesi.
4. Kelimenin kökünün Arapçada olmaması.
5. Arap dilinin kalıpları dışında farklı şekillerde ifade edilebilmesi.¹⁰

Bu açıdan bakıldığında Arap dilinde bir kelimenin mu‘arrab oluşunda hem nakil esas alınmış hem de dilsel birtakım ölçütler belirlenmiştir.¹¹

9 Cevâlikî, *Mu‘arrab*, 14.

10 Cevâlikî, *Mu‘arrab*, 18-27.

11 Arap dilinde mu‘arrab kelimelerin tespitinde aranan şartlara dair bk. Orhan Oğuz, “Arap Dilinde Muarrab Kelimelerin Tespiti”, *İğdir İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Ekim 2015), 147-161.

2. Cahiliye Dönemi'nde Arap Dilinde Yabancı Kelimelerin Kullanılması

Cahiliye Dönemi'nde Araplar tamamen kendi içine kapalı ve çevre kültürlerden ilişkisini koparmış bir toplum değildi. Aksine çevre milletlerle ve kültürlerle ticaret, siyaset, seyahat ve savaş gibi açılardan sürekli bir ilişki içerisindeydiler.¹² Öyle ki Arap heyetleri İran, Anadolu, Hıre, Gassân, Habeşistan, Hindistan, Yemen, Şâm ve Mısır gibi birçok bölgeye seyahatlerde bulunmuşlardır.¹³ Nitekim Kur'an'da kışın ve yazın yaptıkları bu yolculuklardan bir kısmına işaret edilmiştir.¹⁴ Araplar bu seyahatler esnasında gittikleri yerlerin kültürlerinden etkiledikleri ve bu etkileşim sonucu yabancı kültürler içerisindeki birtakım unsurları kendi kültürlerine taşıdıkları görülmektedir.¹⁵ Kültüren en önemli taşıyıcısı dil olması hasebiyle bu etkileşim öncelikli olarak dilsel alanda ortaya çıkmıştır. Arapçada bazı cisimlere dair kullanılan isimler bu duruma örnektir. Söz gelimi {الْمَنْدَل} kelimesi Arapçada “öd ağacı” manasında olup esasında, Hindistan'da {كورمندل} “kürmendel” olarak isimlendirilen bir ağaç türünden gelmektedir. Benzer şekilde {هیل} “hîl” kelimesi Hindistan'ın güney sahilinde {رأس هیل} ya da {إيلي} olarak isimlendirilen “bir bitki tohumu” manasında kullanılmaktadır.¹⁶ Buna benzer kaynaklarda farklı kültürlerden ve dillerden Arapçaya nakledilen birçok kelime sayılmıştır.

Cahiliye Dönemi'nde Arapçanın Mudar, Rabîa, Kays, Hüzeyl, Huzâa ve Hicaz gibi farklı kabile lehçeleri vardı. Kelimelerin yapısı ve kullanımı açısından bu lehçeler arasında farklılıklar olduğu

12 Alî el-Cündî, *Fî Târîhi'l-edebi'l-câhili* (y.y.: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1991), 56.

13 Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye* (Mısır: Müessesetu Hindâvî, 2012), 48; Semîh Ebû Muğulî, *Kur'an'ın Dilleri, Kur'an'da Arapça Olmayan Yabancı Kelimeler*, çev. Muammer Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 13.

14 el-Kureyş 106/2.

15 Muhammed b. Seyyid Hasan, *er-Râmûz 'alâ's-Sıhâh*, thk. 'Alî 'Abdulkerîm er-Rudaynî (Dımeşk: Dâru Usâme, 1986), 57.

16 Muğulî, *Kur'an'ın Dilleri*, 13.

görülmektedir.¹⁷ Öte yandan Kur'an'ın nazil olduğu Hicaz lehçesinin diğer lehçelere nazaran yabancı kültürlerle ve toplumlarla olan ilişkisi çok daha güçlüydü. Özellikle Hicaz lehçesini konuşan ve Mekke ehlinden olan Kureyş kuzeyde Şam, Irak, Mısır; güneyde Yemen; batıda Habeşistan; doğuda Fars gibi bölgelere bilhassa ticaret maksatlı seferler düzenlemiştir. Bununla beraber bu seferler sadece Araplar tarafından gerçekleştirilmemiş özellikle önemli bir ticaret merkezi olan Mekke Farslı, Habeşli, Mısırlı ve Yemenli gibi farklı toplumların ve kültürlerin buluşma noktası olmuştur.¹⁸ Dolayısıyla Arapların diğer kültür ve toplumlarla karşılıklı olan bu sıkı ilişkisi sadece ilişki düzeyinde kalmamış aynı zamanda kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Dilin, kültürün önemli bir parçası hatta taşıyıcısı olduğunu dikkate alındığımızda bu etkileşimin en derin izlerini dilsel alanda görmek son derece doğaldır. Nitekim Cahiliye Dönemi şiirlerinde yabancı ve garip kelimelerin çokça kullanılması bunun bir göstergesidir.¹⁹

Habeşçe, İbrânîce, Süryânîce, Rumca, Berberice, Kıbtice, Hintçe ve Farsça gibi farklı dilleri konuşan toplumlarla etkileşim sonucu din, siyaset, ziraat, ticaret, kültür ve sosyal alanla ilgili birtakım lafızlar, kelimeler ve tabirler bu dillerden Arapçaya intikal etmiştir. Tabii buradaki nakil olduğu gibi gerçekleştirilmemiş, aktarılan ifadelerin anlamında ve formunda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu açıdan yabancı kültürlerle ait ifadeler Arap dilinin kendi sistemi içerisinde bir yönüyle yeni bir anlam ve form kazanmış hatta bazı kelimeler zamanla aslından tamamen uzaklaşmıştır.²⁰

Arapça Sami dil ailesine mensuptur. Habeşçe, Süryânîce, İbrânîce, Fenikece, Ârâmîce ve Nabatça gibi diller Sami dil ailesi

17 Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-aşru'l-câhili* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 121.

18 Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye*, 50.

19 Muğulî, *Kur'an'ın Dilleri*, 18.

20 Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-Arabiyye*, 50.

içerisinde yer almaktadır.²¹ Bu diller içerisindeki birtakım kelimelerin Arapçada kullanılması aynı dil ailesi içerisinde bulunmaları sebebiyle dilsel bir faktör olarak değerlendirilebilir. Fakat bu etkileşim bir açıdan ortak dil ailesi içerisinde bulunan diller arasındaki benzerlikle izah edilse de azımsanmayacak düzeyde kültürel faktörlerden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki Cevâlîkî (ö. 540/1145) Arapçaya en çok yabancı kelimenin Farsça, Latince, Yunanca, Habeşçe, İbrânîce ve Süryânîce dillerinden dâhil olduğunu belirtmiştir. Bunlar içerisinde ise en fazla Hind-Avrupa dil ailesi grubundan olan Farsçadan geldiğini vurgulamıştır.²²

Hicaz bölgesi Araplarının Farslarla çok sıkı bir ilişki içinde olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Arapçaya neden en çok Farsçadan kelime dâhil olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Dolayısıyla Cahiliye Dönemi'nde Araplar çok farklı toplumlarla ve kültürlerle bir etkileşim içerisinde olmuş ve bunun sonucunda bu toplumların kullandığı dillerden birtakım kelimeler, tabirler ve ifadeler Arap diline intikal etmiştir. Bunun sadece Arap dili için geçerli olmadığını, diğer diller için de söz konusu olduğunun altını çizebiliriz. Bu bakımdan bütün etkileşimlerde olduğu gibi diller arasındaki etkileşim de tek yönlü değil çift yönlü gerçekleşmiştir. Zira dil dediğimiz pratik düzeyde oradan duran bir olgudan ziyade insana bağlı olarak sürekli değişen, gelişen, etkileyen ve etkilenen canlı bir mekanizma gibidir. Dilin bu boyutunu dikkate aldığımızda diller arasındaki etkileşimin haddi zatında gayet doğal ve anlaşılır olduğunu söyleyebiliriz.

21 Bu dillere dair Sâmi dil kategorisini ilk olarak 18. Yüzyılın sonlarından Alman araştırmacı Scholezer kullanmıştır. Bu dil kategorileri Hz. Nuh'un Ham, Sam ve Yafes şeklindeki üç oğluna atıfla oluşturulmuştur. Bk. Muhammed Seyyid Ali Bilâsî, *el-Mu'arrab fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (y.y.: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2001), 23.

22 Cevâlîkî, *Mu'arrab*, 31.

3. Kur'an'da Yabancı Kelimeler Tartışmasının Ortaya Çıkışı ve Farklı Yaklaşımlar

Kur'an, belli bir dönem ve coğrafyada konuşulan Arap dilinin imkân ve sınırları içinde insanın idrak dünyasına sunulmuş ilâhî bir hitaptır. Nitekim pek çok ayette Kur'an'ın Arapça bir hitap olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır.²³ Vahyin muhatabının insan olduğunu dikkate aldığımızda Kur'an'ın belli bir dilin kalıpları içerisinde bir söz olarak var olması zaten kaçınılmazdır. Zira insan açısından iletişimi mümkün kılan temel unsur dildir. Buna göre vahyin nüzul ortamında Arap dilinin yapısını ve içeriğini oluşturan unsurlar genel anlamda Kur'an ile muhataplar arasında bir bariyer oluşturmamıştır. Fakat vahyin nüzul dönemi ile muhataplar arasında tarihsel ve dilsel bir boşluğun oluşması doğal olarak Kur'an diliyle alakalı birtakım anlaşmazlıkları ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kur'an'da yabancı kelimelerin varlığı tartışması bunlardan birisini teşkil etmektedir.

Arap dilinde yabancı kelimelerin varlığı meselesi esasında dilsel bir durumdan ziyade Kur'an dili ekseninde teolojik bir sorun olarak tartışılmıştır. Başka bir ifadeyle Arap dilinde yabancı kelimelerin varlığı meselesi dilsel bir teoriden çok teolojik bir problem olarak tezahür etmiştir. Nitekim meseleyi dilsel bir boyutta inceleyen Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde "el-Esmâ'u'l-A'cemi" şeklinde bir başlık açmış ve burada konuyla ilgili tartışmalara hiç girmeden yabancı kelimeleri yapısı, i'râbı, harekelenmesi ve cümle içerisindeki konumu açısından dilsel bir çerçevede ele almıştır.²⁴ Benzer şekilde meseleyi dilsel boyutta ele alan âlimler Arap dilinde yabancı kelimelerin bulunup bulunmamasını bir sorun olarak görmemişlerdir. Bu

23 Toplam 11 ayette Kur'an dilinin Arapça olduğuna vurgu yapılmıştır. Bk. Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; eş-Şu'arâ 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhuf 43/3; el-Ahkâf 46/12.

24 Ebû Bişr 'Amr b. Osman Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, haz. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1981), 3/234.

açından meselenin tarihsel arkaplanı incelenirken hem dilsel hem de Kur'an dili ekseninde dini bir boyutunun olduğu dikkate alınmalıdır. Buna göre dilin kendi doğallığı içerisinde Arap dilinde yabancı kelimelerin bulunması bir sorun teşkil etmezken Kur'an diliyle/tabiatıyla ilişkilendirildiği anda konu bir meseleye dönüşmektedir.

Sahabe ve tâbiîn döneminde Kur'an'da yabancı kelimelerin yer alması hususunda bir sorun olmadığını ve bu durumun yadsınmadığını görüyoruz. Nitekim Süyûtî'nin Kur'an'da geçen bazı kelimelerin yabancı kökenli olduğuna dair rivayetleri genellikle İbn Abbâs (ö. 68/687), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723) ve Dahhâk (ö. 105/723) gibi sahabe ve tâbiîn âlimlerinden nakletmesi bunun bir göstergesidir. Buna göre bu dönemde Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunması teolojik bir sorun olarak görülmemiş, meseleye dilin kendi doğallığı açısından bakılmış ve konuyla ilgili rivayetlerin nakledilmesinden çekinilmemiştir.

Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunup bulunmadığı meselesi hicrî 2. asırdan itibaren teolojik bir sorun olarak tartışılmıştır. Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunmadığını hararetle savunan ilk isimlerden birisi İmam Şâfiî'dir. Ona göre ayetlerde vahyin Arapça olarak inzal edildiğinin belirtilmesi Arap dilinin dışında Kur'an'da hiçbir dilsel unsurun yer almadığına delalet etmektedir. Şayet Arapça dışında Kur'an'da yabancı kelimeler olduğu söylenirse Arapların bilmediği birtakım kelimelerin ve ifadelerin Kur'an'da bulunduğu manasına gelir ki bu doğru olmaz. Bu minvalde İmam Şâfiî Arapçanın diğer diller karşısındaki konumunu şu sözlerle izah etmiştir: “Arap dili, ifade ve lafız zenginliği açısından dillerin en genişidir. Bu dili Peygamberin dışında bir başkasının tam anlamıyla kuşatamayacağını biliyoruz.”²⁵

25 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 34.

İlâhî vahyin Arapça oluşu ve buna bağlı olarak Arap dilinin üstünlüğüne hatta kutsiyetine dair bir kısım rivayetlerin nakledilmesi, İmam Şâfîî'nin Kur'an'da Arapça dışında kelimelerin bulunmadığı görüşünü bir yönüyle beslemiştir. Nakledilen hadislerden birisi şöyledir: “*Arapları şu üç şeyden dolayı sevin: Ben Arabım, Kur'an Arapçadır ve cennet ehlinin dili Arapçadır.*”²⁶ Bir başka rivayet ise şu şekildedir: “*Allah'ın en çok buğzettiği dil Farsçadır. Huzistanlıların dili şeytanın dili, cehennem ehlinin dili Buharalıların dilidir, cennet ehlinin dili ise Arapçadır.*”²⁷ Kaynaklarda buna benzer nakledilen rivayetlerin uydurma olduğu söylene de Arap diline dair nasıl bir tasavvurun oluştuğunu görmek açısından bu tür rivayetler oldukça önemlidir.²⁸

Gerek Arap diline bir üstünlük ve kutsiyetin atfedilmesinde gerekse de İmâm Şâfîî'nin önderliğinde Kur'an'da yabancı kelimeler bulunmadığı görüşünün bir doktrin olarak savunulmasında dönemsel birtakım nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi Ehl-i Hadîs ile Mu'tezile arasında tartışılan *Halku'l-Kur'an* meselesidir. Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunan Mu'tezile'ye karşı Ehl-i Hadîs kanadını temsil eden İmam Şâfîî, Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunduğu söylenmesi, mahlûk olduğu düşüncesini destekleyeceğinden en azından ısrarla buna karşı çıktığı söylenebilir.²⁹ Bir diğer neden olarak bu dönemde İslam kültürünün fetih ve tercüme

26 Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *Câmi'ul'l-ehâdîs* (Beirut: Dâru'l-Fıkr, ts.), 1/447.

27 Nurüddin Ali b. Muhammed İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzihu's-Şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ağbâri's-şeni'ati'l-mevdû'a* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981), 1/137.

28 Bu rivayetlere dair değerlendirmeler için bk. Ahmet Erkol, “Cennetin Dili Ya Da Dinin Anlaşılmasında Dilin Kutsanması”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 4 (Kasım 2010), 4-16.

29 *Halku'l-Kur'an* tartışmalarına dair bk. Mehmet Emin Özavşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkapları* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 31-83; *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016).

hareketleriyle birlikte Maniheizm, Sâbiîlik, Zerdüştlük gibi dini; Yunan, Hint, İran gibi kültürel düşünce akımlarıyla karşı karşıya gelmesi Şâfiî'nin bu tutumunda belirleyici bir etkiye sahip olabilir.³⁰ Buna göre yabancı düşünce ve kültürler karşısında genelde Kur'an'ı özelde ise vahyin dilini muhafaza etme ve önemini vurgulama çabası, Kur'an'da Arapça dışında hiçbir kelimenin bulunmadığı anlayışını doğurmuştur. Bu dönemde Arap-mevâli arasında bir çatışması meydana gelmesi ve İmâm Şâfiî'nin Kureyşli olması hasebiyle Araplardan yana tavır alması, Kur'an'da yabancı kelimeler bulunmadığı görüşünün hararetle savunulmasının bir başka nedeni olarak sayılabilir.³¹ Yukarıda zikredildiği üzere birtakım dilleri kötöleyen ve Arap dilinin kutsiyet ve üstünlüğüne vurgu yapan rivayetlerin nakledilmesi bu nedenleri haklı kılmaktadır. Dolayısıyla bütün bu sebeplerin etkisiyle Kur'an'da Arapça dışında kelimelerin bulunmadığının söylenmesi beraberinde Arap diline dair bir kutsiyet ve üstünlük anlayışını getirmiştir. Bu bağlamda İhvân-ı Safâ'nın Arap diliyle ilgili şu değerlendirmeleri oluşan bu tasavvuru ve algıyı göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“En mükemmel dil Arapça'dır ve fasih söz de Arapça olan sözdür. Arapça dışındaki diller ise eksiktir. Arapça'nın diller karşısındaki konumu, insan suretinin hayvanlar sureti karşısındaki konumu gibidir. Bu nedenle Arap dili, insanlık dilinin tümüdür ve ondaki kitabet sanatı, diğerlerindeki kitabet sanatının hitamıdır. Arapçadaki yirmi sekiz harf, bütün dillerdeki harfleri kapsamaktadır.”³²

30 Muḥammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu – Hasan Hacak – Ekrem Demirli (İstanbul: Kitabevi, 2000), 227-232.

31 Bk. Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği* (Ankara: Ankara Okulu, 2015), 101-114.

32 Bk. M. Edip Çağmar, “İhvan-ı Safa'nın Dille ilgili Görüşleri”, *İslami Araştırmalar* 17/2 (2004), 124.

İmâm Şâfiî'den sonra Ebû Ubeyde (ö. 209/824), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), İbn Fâris (ö.395/1004) ve Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013) gibi âlimler de Kur'an'da Arapça dışında yabancı kelimeler bulunmadığı görüşünü benimsemiştir.³³ Âlimlerin bu görüşü benimsemesinde İmâm Şâfiî'nin belirleyici bir etkisi olduğu açıktır. Bu çerçevede Ebû Ubeyde meseleye dair görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:

“Şayet Arap dili dışında Kur'an'da herhangi bir kelimenin yer aldığı kabul edilirse vehimli birisi Arapların o kelimenin benzerini getirmekten aciz kaldıklarını ve bu sebeple Kur'an'da onların bilmediği birtakım kelimelerin bulunduğunu zannedebilir.”³⁴

Taberî ise sahabe ve tâbiîn âlimlerinden Kur'an'da bir kısım yabancı kelimeler bulunduğu dair rivayetleri de dikkate alarak meseleyi şu şekilde izah etmiştir:

“İbn Abbâs ve diğer bir kısım âlimlerden nakledildiğine göre Kur'an'ın bazı lafızları Farsça, Habeşçe ve Nabatça olarak açıklanmıştır. Şüphesiz birçok dilin birbiriyle etkileşim içinde olduğu hususunda ittifak vardır. Bu açıdan Araplar, Farslar ve Habeşiler farklı diller içerisinde yer alan aynı (müşterek) lafzı konuşmuşlardır.”³⁵

Taberî, bazı lafızların diller arasında müşterek olduğunu ve bu açıdan ilgili rivayetlerin Kur'an'da yabancı kelimeler bulunduğu delalet etmeyeceğini ifade etmiştir. Sonuç olarak başta İmâm Şâfiî olmak üzere bir kısım âlimler ilâhî kelâmın Arapça

33 Bk. Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Mühezzeb fî mâ vaka'a fi'l-Kur'an mine'l-mu'arrab*, şerh ve ta'lik. Semîr Hüseyin el-Halebî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 20.

34 Ma'mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. Fuat Sezgin (y.y.: b.y., 1962), 1/8.

35 Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an* (Mısır: Matba'atü Mustafâ, 3. Baskı, 1377/1968), 1/21; Süyûtî, *el-Mühezzeb*, thk. Halebî, 23.

oluşunu, Arap dilinin ise bütün dillerden zengin, üstün hatta kutsal olduğunu gerekçe göstererek Kur'an'da Arapça dışında kelimenin bulunmadığı görüşünü benimsemiştir.

Âlimlerin pek çoğu ise Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunduğu görüşünü kabul etmiştir. İbn Abbâs, 'Amr b. Şurahbîl (ö. 63/683), Saîd b. Cübeyr, Dahhâk, İbn Kuteybe (ö. 276/889), Zeccâc (ö. 311/923), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Atıyye (ö. 541/1147), Süyûtî ve daha birçok âlim bu görüşü benimsemiştir.³⁶ Bu âlimlere göre Kur'an'da Arap dili dışında birtakım kelimelerin kullanılması Kur'an'ın Arapça oluşuna aykırı değildir. Bu durum Farsça bir kasideenin içinde Arapça bir lafzın olması o kasideyi Farsça olmaktan çıkarmamasına benzetilmiştir. Öte yandan bu âlimler konuyla ilgili nakledilen rivayetleri ve nahivcilerin ittifakla kabul ettiği üzere {آدم} “Âdem”, {إبراهيم} “İbrâhîm”, {هارون} “Hârûn” vs. kelimelerin “alemiyyet (özel isim)” ve “ucmetten (yabancı)” dolayı gayr-ı munsarif olması gibi dilsel gerekçeleri Kur'an'da yabancı kelimelerin kullanıldığına delil göstermişlerdir.³⁷

Kur'an'da Arap dili dışında kelimelerin geçtiğini kabul eden yaklaşım bu durumu Arap dilinin zenginliğiyle ve Kur'an'ın icazıyla izah etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Süyûtî meseleyle ilgili farklı yaklaşımları özetledikten sonra Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunmasının hikmetini şu sözlerle açıklamıştır:

“Bütün bunlar Arapça dışında kelimelerin Kur'an'da bulunmasındaki hikmetin, Kur'an'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva etmesi ve her şeyi haber vermesi olduğuna işaret ediyor. Dolayısıyla Kur'an'ın her şeyi kuşattığının anlamı tam olarak gerçekleşmesi için Kur'an'da farklı dillere ve lisanlara işaret edilmesi zaruridir. Bu sebeple Kur'an dili için Arapların sık kullandığı her dilden en hoş ve en latif kelimeler seçilmiştir.”³⁸

36 Bk. Mürsel Ethem, *Kur'an'da İbrance Kelimeler (Mühezzeb Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme)* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 32-33.

37 Süyûtî, *Mühezzeb*, thk. Halebî, 24.

38 Süyûtî, *Mühezzeb*, thk. Halebî, 27.

Diğer taraftan bazı âlimler Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunup bulunmadığına dair ortaya konulan her iki görüşü de kendi zaviyesinden doğru bulmuştur. Bu âlimlerden birisi olan Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) her iki yaklaşımı da şu ifadelerle haklı kılmaya çalışmıştır:

“Bana göre isabetli olan her iki görüşün de doğru olduğunun kabul edilmesidir. Şöyle ki fakihlerin dediği gibi Kur'an'daki bu kelimelerin asılları yabancı kökenlidir. Fakat bu (kelimeler) Arapçada kullanılmıştır. Araplar kendi dilleri ile bu kelimeleri arapçalaştırmışlardır. Aynı zamanda bu kelimeleri yabancı lafızlardan Arapça lafızlara dönüştürmüşlerdir. Dolayısıyla bu kelimeler artık Arapça olmuştur. Daha sonra Arapların kelamına yerleşen bu kelimelerle Kur'an nazil olmuştur. Bu açıdan kim bu kelimeler Arapçadır derse doğru demiş olur. Kim de bu kelimeler yabancıdır dese isabet etmiş olur.”³⁹

Kâsım b. Sellâm her iki görüşün de kendi bakış açıları itibarıyla doğru olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan bu tartışma her ne kadar Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunup/bulunmadığı ekseninde tezahür etse de tartışmanın esasını bu görüşlerin dayanmış olduğu gerekçeler oluşturmaktadır. Buna göre her iki görüşün de Arap dilinin üstünlüğünden ve Kur'an'ın icazından hareket etmesi dikkat çekicidir. Bu bakımdan Kur'an'da yabancı kelimelerin varlığını kabul edenler de etmeyenler de en nihayetinde Arap diline bir üstünlük ve kutsallık atfetmişler ve bunu Kur'an'ın icazıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında klasik dönemde Kur'an'da yabancı kelimeler meselesine, dini ve teolojik ön kabullerden hareketle yaklaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bu tartışmayı dilsel kaygılardan çok dini kaygılar belirlemiştir. Bunun temel nedeni tartışmanın eksenine dilin kendisinin değil Kur'an'ın oturturulmasıdır. Öyle olunca tartışma Kur'an'da yabancı kelimeler vardır/yoktur yargıları ve bunların dini gerekçeleri içerisinde sıkışıp kalmıştır.

39 Süyûtî, *Mühezzeb*, thk. Halebî, 21.

Kanaatimizce Kur'an'da yabancı kelimeler meselesini Arap dilinin üstünlüğüyle ve Kur'an'ın icazıyla ilişkilendirerek izah etmek yerine, dilin kendi tabiatından ve gerçekliğinden hareket etmek daha doğrudur. Bu açıdan farklı diller arasındaki ilişki hiçbir dilsel ve dinsel ön kabule bağlı olmadan kültürel etkileşimin bir parçası olarak linguistik bir çerçevede incelenmelidir. Tabii bu, meselenin farklı uzantılarının ve boyutlarının olmadığı veya olmayacağı anlamına gelmemelidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus bu farklı boyutların ve uzantıların meselelerin merkezine taşınmamasıdır. Bu çerçevede Kur'an'da yabancı kelimeler konusunu Arap dilinin üstünlüğüyle ya da Kur'an'ın icazıyla açıklamak yerine ilahi vahyin dilsel bir gerçeklik olarak var olmasının manası ve değeri bağlamında incelemek konuyu daha anlamlı kılacaktır. Buna göre Kur'an belli bir dilin imkân ve sınırları içerisinde insan idrakine sunulurken o dilin bütün unsurlarını kullanmıştır. Zira vahiyle insanın iletişimini mümkün kılan araç, muhatabın konuştuğu dildir. Buna göre Arap dilinin içinde birtakım yabancı kelimelerin, muhatabın dilinin bir parçasını teşkil etmesi ve anlam dünyasında bir karşılığının olması açısından Kur'an'da zikredilmesi son derece doğal ve tabii bir durumdur.

İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk, Saîd b. Cübeyr ve İkrime gibi sahabe ve tâbiîn âlimlerinden Kur'an'da geçen bazı kelimelerin farklı dillere ait olduğuna dair rivayetlerin nakledilmesi dikkat çekicidir. Bu bakımdan sahabenin ve tâbiîn âlimlerinin Kur'an'daki yabancı kelimeleri zikretmelerine ve bunları nakletme ihtiyacı hissetmelerine neden olan sebeplerin tespit edilmesi esasında çok önemlidir. Ne var ki konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında bu noktaya temas edilmediği görülmektedir. Kanaatimize göre İslam sınırlarının genişlemesi ve farklı dili konuşan ve kültüre mensup olan kimselerin Müslüman olmalarıyla beraber bu kimseler, Kur'an'da geçen bazı kelimelerle kendi dillerinde ve kültürlerinde bulunan kelimeler arasında dilsel bir yakınlık ve benzerlik kurmaya çalışmışlardır.

Buna göre nakledilen bu rivayetler kurulmaya çalışan bu dilsel benzerliğe verilmiş bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda kıraatlerle Kur'an'daki yabancı kelimeler arasında kurulan ilişki son derece ilgi çekicidir. Örneğin Süyûtî'nin *el-Mühezzeb*'inin kaynaklarından birisini İbn Cinnî'nin şaz kıraatlere dair kaleme aldığı *el-Muhteseb fi Tebyîni Vucûhi Şevâzî'l-Kırâât ve'l-İdâh 'anhâ* isimli eseri oluşturmaktadır. Bununla beraber Süyûtî'nin yabancı kelimeleri naklederken yer yer kıraatlere atıf yapması da calibi dikkattir. Bir örnek verilecek olursa şu ayeti zikredebiliriz:

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقِّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ
النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا
اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيُنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

“Onlar sırf ‘Rabbimiz Allah’tır’ dediklerinden dolayı hak-sız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarda Allah’ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir”. (el-Hac 22/40)

İbn Cinnî *el-Muhteseb* isimli eserinde bu ayette geçen {صَلَوَاتٌ} kelimesinin okunuşuna dair şu görüşleri nakletmiştir:

- Bu kelime Şâd {الصاد} ve Lâm {الام} harfinin zammesi, Vâv {الواو} ve Tâ {التاء} harfinin ise sükûnu ile {صَلَوَاتٌ} “şulût” şeklinde okunmuştur.
- Şâd {الصاد} harfinin kesrası, Lâm {الام} harfinin ise sükûnu ile {صَلَوَاتٌ} “şılât” şeklinde okunmuştur.
- Şâd {الصاد} harfinin zammesi, Lâm {الام} harfinin ise fet-hası ile {صَلَوَاتٌ} “şulevât” şeklinde okunmuştur.

- Şâd {الصاد} harfinin zammesi, Lâm {الام} harfinin ise sükûnu ile {صَلَوَات} “şulvât” şeklinde okunmuştur.
- Son harfin Şe {الشاء} harfine dönüştürülmesiyle {صَلَوِيًّا} “şilvîsen” ve {صَلَوْنَا} “şulûsen” şeklinde okunmuştur.⁴⁰

İbn Cinnî bu görüşleri naklettikten sonra bu kıraatlerin hepsinin ayette geçen kelimeyi Süryânî ve Yahûdî diline benzetme teşebbüsü olduğunu ifade etmesi son derece dikkat çekicidir. İbn Cinnî bu teşebbüsü aynı zamanda kelimeyi Süryânîceye benzetme anlamında “tahrif” olarak değerlendirmiştir.⁴¹ Bu örneğin dışında Süyûtî'nin eserinde kıraatlerle yabancı kelimeler arasındaki ilişkiye dair başka örneklere de rastlanmak mümkündür. Bu durum farklı dilleri konuşan ve kültüre mensup olan kimselerin Müslüman olmalarıyla beraber Kur'an'daki bazı kelimelerle kendi dillerinde ve kültürlerinde bulunan kelimeler arasında dilsel bir yakınlık ve benzerlik kurmaya çalıştığı tespitini doğrular niteliktedir. Bu açıdan kurulmaya çalışılan bu benzerlik ilişkisine bir cevap olarak sahabe ve tâbiîn âlimlerinden Kur'an'da geçen bazı kelimelerin yabancı olduğuna dair sözler nakledilmiştir. Dolayısıyla meselenin kıraatlerle olan bu boyutunun önemli olduğunu ve daha kapsamlı araştırmalarda incelenmesi gerektiğini belirtebiliriz.

4. Oryantalistlerin Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesine Yaklaşımları

Kur'an'da yabancı kelimeler meselesi 19. yüzyıldan itibaren oryantalist çalışmalara da konu olmuştur. Alman Oryantalist

40 Kaynaklarda {صَلَوَات} “şulût” ve {صَلَوَات} “şilvât” kıraatî Ca'fer b. Muhammed'e, {صَلَوَات} “şulevât” kıraatî el-Cahderî'ye, {صَلَوِيًّا} “şilvîsen” kıraatî İkrime'ye, {صَلَوْنَا} “şulûsen” kıraatî ise Kutrub'a nispet edilmiştir. Diğer taraftan bu kıraatler şâz olarak kabul edilmiştir. Bk. Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mûsilî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzî'l-kırâât ve'l-îdâh 'anhâ* (y.y.: Vizâratü'l-Evkâf, 1999), 2/84; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, *Bahru'l-muḥîṭ* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 7/617.

41 Cinnî, *Muhteseb*, 2/84.

Abraham Geiger (ö. 1874), “Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?- Muhammed Yahûdilikten Neler Aldı?” başlıklı doktora (1833) tezinde Yahûdi kültüründeki dini kavramların Kur’an’daki yansımalarını incelemiştir. Irak asıllı Oryantalist Alfons Mingana (ö. 1921), “Syriac Influence on the Style of the Kur’ân - Süryânîcenin Kur’ân Üslubu Üzerindeki Etkisi” isimli makalesinde Ârâmîce ve Süryânîcenin Kur’an’a etkilerini ele almıştır. Kur’an’da yabancı kelimeler meselesinin oryantalist çalışmalarda önemli bir yer edinmesini ve ilgi görmesini sağlayan çalışma ise Arthur Jeffery’nin *The Foreign Vocabulary of the Qur’ân* isimli eseridir. Jeffery’nin bu eseri oryantalist literatür içerisinde daha sonra konuya dair kaleme alınan çalışmalara büyük oranda yön vermiştir.⁴²

Jeffery’nin çalışması yayınlanmasından itibaren gerek Müslüman araştırmacıların gerekse de oryantalistlerin konuyla ilgili öncelikli referans kaynağı haline gelmiştir. 311 sayfadan oluşan bu eser 41 sayfalık bir girişle başlamıştır. Giriş bölümünde Kur’an’da yabancı kelimelerin yer almasının tarihsel sebeplerine, İslam âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerine ve özellikle Süyûtî’nin *Mühezzeb* isimli eserindeki tasnifine dair değerlendirmelere yer verilmiştir.⁴³ Burada Jeffery Kur’an’da birçok yabancı kelime bulunduğu tezini İslam âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerine atıf yaparak temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre Hz. Peygamber zamanında Araplar, dünyanın diğer bölgelerinden ve kültürlerinden izole edilmiş bir toplumsal yapıda değillerdi. Aksine çevredeki Suriye, İran ve Habeşistan gibi halklarla sürekli temas halindeydiler. Bu ilişki doğal olarak Arap dilinin kelime dağarcığında bir etkileşim ve değişim meydana getirmiştir. Bu

42 Kur’an’da yabancı kelimeler bağlamında yapılan oryantalist çalışmalar için bk. Tercuman Özbek, *Kur’ân’daki Muarreb Kelimelere Oryantalistlerin Yaklaşımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 16-13.

43 Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’ân* (Baroda: Oriental Institute, India, 1938), 1-41.

bakımdan ona göre bu temas sonucu Araplar, kendilerinden medeniyet ve din açısından daha yüksek ve gelişmiş durumda olan toplumlardan özellikle dini ve kültürel alanla ilgili kelime ve terimleri ödünç almışlardır.⁴⁴ Jeffery bu iddiasını İslam geleneğine atf yaparak şu şekilde temellendirmeye çalışmıştır:

“Bu gerçek Yahudi, Hristiyan ya da İran kökenli olan kelimeleri kayıt altına almakta tereddüt göstermeyen ilk Müslüman tefsir âlimleri tarafından tamamen kabul edildi. Daha sonra ise özellikle İmam Şâfî gibi büyük din adamlarının etkisi altında bu gerçek arkaplane itildi ve Kur'an'ın Arap dilinin benzersiz bir üretimi olduğu yönünde sünnî bir doktrin geliştirildi.”⁴⁵

Jeffery'nin Giriş bölümünde konuya dair oluşturmaya çalıştığı bu zemini dikkate aldığımızda, Kur'an'da geçen pek çok kelimenin ve terimin özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık menşeli olduğu iddiası onun bu eserinin ana tezini teşkil etmektedir. Bu çerçevede eserin amacı, gerek İslam dünyasında gerekse de Batıda konuyla ilgili yapılan ve dağınık halde bulunan çalışmaları ve açıklamaları dikkate alarak Kur'an'da geçen yabancı kelimeleri derlemek ve bir araya getirmektir.⁴⁶ Bu amaç doğrultusunda Jeffery, eserinin ana bölümünde Kur'an'da geçen 325 kadar kelimenin yabancı kökenli olduğuna yer vermiştir. Arapça alfabetik sıraya göre incelenen kelimelerin ilk olarak Kur'an'da yer aldığı ayet-sûre numaraları ve anlamları belirtilmiştir. Ardından kelimelerin tahliline geçilmiş ve ilgili kelimenin Arapça olmadığına dair İslam âlimlerinin ve oryantalistlerin görüşlerine değinilmiştir. Jeffery kelimelerin diğer dillerdeki muhtemel köklerini incelerken o dillerin orijinal alfabelerini kullanmaya özen göstermiş ve son olarak kelimenin kökenine dair kendi görüşünü beyan etmiştir.⁴⁷

44 Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, vii.

45 Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, viii.

46 Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, viii.

47 Bilal Gökçür, “Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım”, *Marife* 2/3 (2002), 138.

İslam literatüründe Kur'an'da geçen yabancı kelimelere dair zikredilen sayı dikkate alındığında Jeffery'nin tespitleri bu sayının çok daha üstündedir. Örneğin Süyûtî eserinde Kur'an'da geçen 125 kadar yabancı kelimeye yer vermiştir. Buna göre Jeffery klasik dönemde Arapça olarak kabul edilen birçok kelimeyi de yabancı olarak değerlendirmiştir. Öte yandan o, Kur'an'daki yabancı kelimelerin en çok Süryânîce, Ârâmîce ve İbrânîceden geldiğini belirtmiştir.⁴⁸ Bu dillerin tarihsel açıdan Yahudilik ve Hristiyanlıkla olan ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda Jeffery'nin neden bu dillere öncelik verdiğini anlamak zor olmayacaktır. Dolayısıyla onun Kur'an'daki yabancı kelimeler meselesine yaklaşımı esasında; "İslam, Yahudi-Hristiyan çevrede gelişmiş bir dindir." şeklindeki teolojik ön kabulünün bir uzantısıdır.⁴⁹ Başka bir ifadeyle onun bu çalışması, sözde lengüistik birtakım tahliller yaparak bir şekilde Kur'an'a kaynak bulma ya da oluşturma çabasının bir ürünüdür. Yapılan lengüistik tahliller ise bu çabanın dilsel bir aracını teşkil etmektedir.⁵⁰ Ayrıca Jeffery'nin teoloji eğitimi alması, dindar ve misyoner bir Hristiyan kimliğe sahip olması bu yaklaşımında belirleyici bir etkiye sahiptir.⁵¹

Sonuç olarak Jeffery'nin temsil ettiği oryantalist yaklaşımlar, Kur'an'daki yabancı kelimeler meselesini genel olarak teolojik birtakım kabullerden hareketle ele almıştır. Özellikle Hz. Peygamber'i Kur'an'ın bir müellifi olarak gördüklerinden bu telifin kaynağını tespit etme gayreti ve çabası içerisinde olmuşlardır. Lengüistik birtakım tahliller yaparak, bu çabayı beslemeye

48 Jeffery'nin eserindeki kelimelerin tablo halindeki sıralanışı için bk. Özbek, *Kur'an'daki Muarreb Kelimelere Oryantalistlerin Yaklaşımı*, 200-208.

49 Gökçür, "Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım", 139.

50 Mustafa Küçükbaşçı, *Şarkiyatçı Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmalarının Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 43.

51 Gökçür, "Kur'an'da Yabancı Kelimeler Meselesine Oryantalist Bir Yaklaşım", 137.

ve desteklemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Jeffery'nin eserinin girişinde, Hz. Peygamber'in Suriye'ye yaptığı seyahat ve bu esnada Süryânî Hristiyanlarla kurduğu ilişki üzerinde ısrarla durulması, yabancı kelimeler üzerinden Kur'an'a kaynak bulma çabasının arkaplanını teşkil etmektedir.⁵² Dolayısıyla oryantalistler, esasında dilbilimin bir konusu olarak incelenmesi gereken Kur'an'da yabancı kelimeler meselesini, teolojik birtakım ön yargılar çerçevesinde incelemişler ve öne sürdükleri dilsel gerekçeleri ulaştıkları bu teolojik kabullere dayanak oluşturmuşlardır.

5. Arap Dilinde Yabancı Kelimelerin Tespitine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Arap dilinde yabancı kelimelerin tespit edilmesine yönelik çalışmalar hicrî birinci asrın ilk yarısına kadar uzanır. Bu dönemde yabancı dillere ve lehçelere ait kelimelerin Kur'an'da ve fasih Arap dilinde bulunup bulunmadığı hususu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Arap dilinde yabancı kelimeler meselesinin ilk olarak Kur'an'daki garip ve nadir olarak kullanılan kelimelerin tespit edilmesiyle ilgili çalışmalarda ve Arap dili bağlamında kaleme alınan eserler içerisinde incelendiğini görüyoruz. Buna göre Abdullâh b. Abbâs'a nispet edilen *el-Luğât fi'l-Kur'ân* konuyla ilgili ilk eserdir. Sonraki dönemde Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı, Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Garîbu'l-Muşannef*'i, el-Câhiz'in (ö. 255/869) *el-Beyân ve'l-Tebyîn*'i, İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-Kâtib*'i, İbn Cinnî'nin *el-Haşâiş*'i ve daha pek çok dil ve edebiyatla ilgili eserde Arap dilinde yabancı kelimeler konusu işlenmiştir. Ayrıca Ferrâ (ö. 207/822), Zeccâc, Taberî ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi âlimler tefsirlerinde Kur'an'da geçen yabancı kelimelere dair bilgilere yer vermiştir.

Arap dilinde yabancı kelimelere yönelik müstakil çalışmalar hicrî 5. asırda başlamıştır. Bu bağlamda ilk çalışma *el-Mu'arrab mine'l-Kelâmi'l-A'cemiyyi 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem* ismiyle Ebû

52 Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, 19-21.

Mansûr Mevhûb el-Cevâlîkî'ye aittir. Ebû Muhammed Abdullâh b. Berrî (ö. 582/1187), Cevâlîkî'nin bu eseri üzerine *Hâşiyetu İbn Berrî 'ale'l Mu'arrab* isminde bir çalışma yapmıştır. Ayrıca Abdullâh b. Ahmed el-Bişbîşî'ye (ö. 820/1417) ait *et-Tezyîl ve't-Tekmîl li-Me'stu'mile mine'l-Lafzi'd-Dağîl* adlı eserde yaklaşık 3000 yabancı kelime incelenmiştir. Abdullâh el-Alâî ise *Câmi'u't-Ta'rib bi't-Ṭarîki'l-Ḳarîb* eserinde Bişbîşî'nin çalışmasını ihtisar etmiştir. Dolayısıyla Arap dilinde yabancı kelimelere dair müstakil telif faaliyeti hicrî 5. asırda Cevâlîkî ile başlamış ve tarihsel süreçte konuya dair önemli bir literatür oluşmuştur.⁵³

6. Süyûtî ve el-Mühezzeb İsimli Eseri

Asıl adı Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî olan Süyûtî, 1 Receb 849 yılında (3 Ekim 1445) Kahire'de dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş ve dönemin önde gelen âlimlerinden fıkıh, tefsir, hadis, dil, Kur'an ilimleri, usul ve daha birçok alanda dersler almıştır. Hayatının son beş yılını evine kapanarak telif faaliyetiyle geçiren Süyûtî, 911/1505 yılında yaklaşık 62 yaşlarında vefat etmiştir. İslam ilim geleneğinin en velud âlimlerinden birisi olan Süyûtî, erken yaşta telif faaliyetine başlamış ve tefsir, Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, dil, edebiyat, usul, tasavvuf, tarih, ahlâk, tıp gibi hemen her alana dair altı yüze yakın kitap yazdığı söylenmiştir. Öyle ki henüz otuz yaşına gelmeden eserleri Hicaz'dan Anadolu'ya Hindistan'dan Afrika'ya ulaşacak kadar meşhur olmuştur. Bu bağlamda Tefsir ve Kur'an ilimleriyle ilgili kaleme aldığı bazı eserleri şunlardır: *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, *el-İklîl fi İstinbâti't-Tenzîl*, *Tenâsûku'd-Dürer fi*

53 Bk. Mehmet Yavuz, "Mu'arreb Kelimelere Dâir Yazılan Eserler Sözlükler", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2001), 112-119; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ta'rib", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/26-28; Sadullah Arpa, *Süyûtî'nin el-Mühezzeb Eseri Bağlamında Kur'ân-ı Kerim'de Mu'arreb Kelimeler* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler, Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 37-42.

*Tenâsübi's-Süver, Lübâbü'n-Nuqûl fî Esbâbi'n-Nüzûl, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Ḳur'ân, el-Mühezzeb fî mâ Vaka'a fî'l-Ḳur'ân mine'l-Mu'arrab.*⁵⁴

Celâlüddîn es-Süyûtî'nin *el-Mühezzeb fî mâ Vaka'a fî'l-Ḳur'ân mine'l-Mu'arrab* isimli eseri müstakil olarak Kur'an'da yabancı kelimeler meselesini inceleyen ilk çalışmadır. Süyûtî eserine Kur'an'da yabancı kelimelerin bulunup bulunmadığı tartışmasını incelediği bir mukaddimeyle başlamıştır. Daha sonra alfabetik sırayı takip ederek Kur'an ayetlerinde geçen yabancı kelimeleri ve bunların ait olduğu dilleri zikretmiştir. Bu bağlamda Süyûtî eserinde 126 kelimeye yer vermiştir. Bu kelimeleri tespit ederken rivayet ve nakil yöntemini izleyerek birçok kaynaktan yararlanmıştı. Bu açıdan klasik kaynaklarda Kur'an'da geçen yabancı kelimelerle ilgili görüşleri ve rivayetleri toplamaya çalışmıştır. Ayrıca az da olsa yer yer yabancı kelimelerin yapısıyla ilgili lengüistik tahlillere değinmiştir. Öte yandan yabancı kelimelerin Kur'an'da geçtiği yere dair kimi zaman bilgi vermezken kimi zaman da ilgili ifadeyi zikretmekle yetinmiştir. Süyûtî eserinin sonunda ise Kur'an'da yabancı kelimeleri içeren Sübkî, İbn Hacer ve kendisine ait manzumelere yer vermiştir.

Süyûtî'nin bu eseri ilk olarak Irak'ta 1971 yılında Abdullâh el-Cebûrî tahkikiyle *el-Mevrid* dergisinin 1. ve 2. sayılarında yayınlanmıştır.⁵⁵ Daha sonra Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî notlar düşerek ve çeşitli fihristler hazırlayarak eseri Fas'ta basmıştır.⁵⁶ Son olarak Semîr Hüseyin Halebî hem tahkik ederek hem de şerh ve

54 Bk. Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Husnül-muhâdara fî aḥbâri Mısır vel-Kâhire*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetul-Hâneci, 2007), 1/311; Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 18/188-198.

55 Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, "*el-Mühezzeb fî mâ vaka'a fî'l-Ḳur'ân mine'l-mu'arrab*", thk. Abdullâh el-Cebûrî, *Mecelletü'l-Mevrid* 1-2 (1971), 96-124.

56 Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Mühezzeb fî mâ vaka'a fî'l-Ḳur'ân mine'l-mu'arrab*, thk. Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî (Fas: et-Türâsü'l-İslâmî, ts.).

açıklamalarda bulunarak eseri 1988’de Beyrut’ta neşretmiştir.⁵⁷ Öte yandan Süyûtî’nin bu çalışması üzerine akademik düzeyde pek çok araştırma yapılmıştır.⁵⁸ Ayrıca başta Arthur Jeffery olmak üzere Kur’an’da yabancı kelimeler meselesini inceleyen oryantalistler Süyûtî’nin bu eserine çokça atıf yapmışlardır. Dolayısıyla birçok tahkiki yapılan ve sadece dini alanda değil farklı alanlarda konuyla ilgili temel referans kaynağı konumunda olan Süyûtî’nin *el-Mühezzeb* isimli eserinin Türkçeye kazandırılmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu sebeple farklı kesimlerin eserden istifade etmesini kolaylaştıracak bir yöntem ve usul takip edilerek eser Türkçeye tercüme edilecektir.

7. Tercümede Takip Edilen Yönteme Dair

Eseri tercüme ederken ve yayına hazırlarken takip ettiğimiz usul ve esasları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tercümede Semîr Hüseyin el-Halebî’nin tahkiki esas alınmış, zaman zaman diğer tahkiklerden de istifade edilmiştir. Özellikle tahkikler arasında anlama yön veren farklar olduğunda dipnotta bunlara işaret edilmiş ve tarafımızca doğru görülen metinde tercih edilmiştir.
- Yabancı kelimelerin Kur’an’da geçtiği yerlere dair atıf yapılan ayetlerin tam metnine ve tercümesine yer verilmiştir. İlgili kelime metin ve tercümede siyah/bold olarak yazılmıştır.
- Süyûtî’nin yabancı kelimeyi verirken doğrudan bir ayete atıf yapmaması durumunda Mushaf sırası itibariyle o kelimenin Kur’an’da geçtiği ilk ayete yer verilmiştir.

57 Celâlüddin Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Mühezzeb fî mâ vaka’a fî'l-Kur’ân mine'l-mu’arrab*, şerh ve ta’lik. Semîr Hüseyin el-Halebî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1988).

58 *Mühezzeb* üzerine yapılan çalışmalar için bk. Ethem, *Kur’an’da İbranice Kelimeler*, 37.

- Bir kelimenin birçok ayette geçmesi durumunda dipnotta Kur'an'da kaç kez geçtiği zikredilmiştir.
- Ayetlerin tercümesi büyük oranda Diyanet İşleri Başkanlığı Mealine göre verilmiştir.
- Eserde atıf yapılan âlimlerin ilk geçtiği yerde vefat tarihine, dipnotta ise o âlim hakkında kısa bilgiye yer verilmiştir.
- “Mu'arrab” kelimesi bazen olduğu gibi ifade edilmiş, bazen de “Arapçalaşmış” anlamında tercüme edilmiştir.
- Senetlerle nakledilen rivayetler metne sadık kalmak için senetleriyle birlikte tercüme edilmiştir. Bu aynı zamanda okuyucuya yabancı kelimelerle ilgili rivayetlerin genellikle hangi kanalla geldiğini görme imkânı vermektedir.
- Bazen metnin içerisinde kapalı olan noktaları açmak için dipnotta ek bilgiler verilmiştir.
- Arapça kelimelerin ve eserlerin yazımında transkripsiyon alfabesi dikkate alınmıştır.
- Çalışmanın sonunda “Kaynakça” başlığı altında eser boyunca istifade edilen kaynakların bilgisine yer verilmiştir.
- Kaynakça ve dipnotlar İsnad Atıf Sistemine göre düzenlenmiştir.